

Равлінко Г. В., ст. IV курсу історико-філологічного факультету;
науковий керівник – к.пед.н., доцент Шкабаріна М. А. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

БЕЗОСОБОВІ ДІЄСЛОВА У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ О. ОЛЕСЯ: ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

***Анотація.** У статті досліджено особливості функціонування безособових дієслів у творчості О. Олеся. Проаналізовано сутність поняття «безособові дієслова», визначено їхні особливості та стилістичні функції. Визначено, що найбільш частотними є безособові дієслова, що позначають явища природи. Розкрито, що характерною рисою безособових дієслів у творчості О. Олеся є їх вживання у переносному значенні та поєднання з іншими стилістичними прийомами.*

***Ключові слова:** творчість, лексема, безособові дієслова, стилістичні функції.*

***Abstract.** The peculiarities of the impersonal verbs functioning in the work of O. Oles are investigated in the article. The essence of the concept «impersonal verbs» is analyzed, their peculiarities and stylistic functions are defined. It is characterized that the most frequent are the impersonal verbs that denote the phenomena of nature. It is determined that a characteristic feature of impersonal verbs in O. Oles' works is their use in the figurative meaning and combination with other stylistic techniques.*

***Key words:** creativity, tokens, impersonal verbs, stylistic functions.*

Олександр Олесь увійшов в українську літературу як витончений лірик, поет любові й «пораненого серця». Художня спадщина О. Олеся, в мовознавчому аспекті досліджена меншою мірою, ніж у літературознавчому. Актуальність теми дослідження визначається складністю категорії безособовості, різноманіттям підходів до трактування та класифікації безособових дієслів у лінгвістичній літературі; недостатнім вивченням стилістичних функцій безособових дієслів та їх стилетворчих можливостей.

Функціонування епітету в поетичній мові О. Олеся досліджував мовознавець О. Сидоренко, семантику символів природи в поезіях поета – О. Таран. Але особливості функціонування безособових дієслів у творчості О. Олеся ще не були предметом спеціальних наукових розвідок.

Метою нашої статті є дослідження особливостей функціонування безособових дієслів у творчості Олександра Олеся. Реалізація цієї мети передбачає вирішення таких завдань:

- 1) опрацювання наукової літератури з теми дослідження;
- 2) розгляд поняття безособового дієслова у лінгвістиці;
- 3) ознайомлення з існуючими класифікаціями безособових дієслів;
- 4) виокремлення стилістичних функцій безособових дієслів;
- 5) укладення картотеки лексичного матеріалу;
- 6) класифікування віднайдених безособових дієслів та визначення їхніх стилістичних функцій.

Вибір джерел дослідження зумовлений текстуальним вивченням творчості О. Олса у середній школі, майстерністю використання безособових дієслів. Картотека лексичного матеріалу складає 100 прикладів.

Безособові дієслова – це дієслова, які, означаючи стани, не формують особових протиставлень, а вживаються тільки в 3-й особі однини. На противагу особовим дієсловом, які визначають того (те), кому (чому), їм належить виражена в часі й способі предикатна ознака (мовцеві, співрозмовникові, адресатові чи особі, що не бере безпосередньої участі в комунікативному акті). Безособові дієслова означають стан, що стосується однієї особи. Вони вживаються здебільшого в 3-й особі однини теперішнього чи майбутнього часу (світає, смеркає, дощить, щастить, розвидниться) або у формі с. р. однини минулого часу (замело, висушило, вигоріло) [1, с. 45].

Безособові дієслова не змінюються за особами, хоч уживаються в теперішньому часі у формі 3-ї особи однини: «У лузі пахне вогкою травою» (О. Гончар); у минулому часі – у формі середнього роду однини: «Починало розвиднятися» (М. Стельмах). У безособовому значенні можуть уживатися особові дієслова. Пор.: Ніж: добре ріже (особове); У мене ріже ногу (безособове); Квітка пахне (особове); Надворі пахне гниллю (безособове). Безособові дієслова можуть творитися від особових за допомогою постфікса ся: спить – спиться, їсть – їсться, живе – живеться, кінчає – кінчається [2, с. 178].

На думку І. Р. Вихованця, термін «безособові дієслова» неадекватно відображає семантико-граматичну природу цих дієслівних одиниць, адже вони мають стосунок до граматичної особи і виділяються на основі і семантичних, і формальних відмінностей. Ця група дієслів стосується третьої особи однини, а тому такі дієслова варто кваліфікувати як одноособові, а не безособові [3, с. 195].

Щодо класифікацій безособових конструкцій мовознавці не мають однозначної точки зору. У енциклопедії «Українська мова» виділено такі семантичні групи безособових дієслів:

- 1) дієслова, які означають стан природи (розвидняється, дощить, сутеніє);
- 2) дієслова, що передають стихії, явища природи (занесло, вибило);
- 3) дієслова, які вказують на фізичний або психологічний стан людини (морозить, лихоманить, нудить, спиться, не віриться);
- 4) дієслова, за допомогою яких оцінюють міру або необхідність якої-небудь дії (вистачає, бракує) [1, с. 45].

Безособові дієслова є стилістично виразним арсеналом сучасної української мови. Вони надають висловлюванню свіжості, наочності, є важливим елементом вислову фактів та почуттів, надають мовленню експресивного забарвлення. Безособові дієслова широко функціонують у художньому та нехудожніх стилях (офіційно-діловому, розмовному, науковому) і можуть вживатись у прямому та переносному значеннях. Таким чином, безособові дієслова у художньому дискурсі виконують важливі стилістичні функції: емоційно-оцінну (впливають на читача, збагачують його творчу уяву), стилетворчу (є елементами творення індивідуального стилю письменника), естетичну (надають мовленню лаконічності, експресивності).

У поезії О. Олесь представлені безпосередність і щирість поетичного вислову, глибокий внутрішній драматизм почуття, багатство мінливих відтінків настрою. Основними темами, до яких торкався поет були життя природи, кохання, перипетії громадської боротьби та інші. О. Олесь у своїй творчості влучно використовував безособові дієслова. Найбільш чисельною групою безособових дієслів є ті, що виражають стан природи, оскільки письменник часто звертався до пейзажної лірики, описував красу української землі.

У вірші «А ти, марку, грай...» автор використав безособове дієслово *смеркає* у поєднанні з стертою метафорою *ніч іде* та порівнянням, що створює в уяві читача цілісну картину заходу сонця:

*На небі хмари. Все більш смеркає,
І ніч безмежна, як світ, іде.
Все скуте жахом, а Марко грає,
А Марко грає, що сонця жде... [4, с. 68].*

Образ заходу сонця часто зустрічається у творчій спадщині митця. Тому, ми можемо спостерігати використання цього безособового дієслова і в інших поезіях:

*Поглянь — ось-ось почне смеркати,
А там і літня ніч злетить —
П'янить, цигаркою дурить... [4, с. 69].*

Антонімом до дієслова *смеркає* є лексема *світає*. У драмі «По дорозі в казку» О. Олесь використав це безособове дієслово двічі, тим самим надав описам процесуальності, відтворив пейзаж драми. Наприклад: *Він. Я спати не піду, не ляжу. Вже світає... [4, с. 136]. Він. Світає! То ранку чистого пробивсь крізь хмари листу усміх дивний [4, с. 145].* Підсилювально-видільна частка *вже*, а також розділові знаки додали безособовому дієслову експресивності, різних відтінків значення. У вірші «Лебідь» заперечна частка *не* перед безособовим дієсловом створила у поєднанні з тавтологією (*чорна ніч чорніла, тихо*) картину глибокої і темної ночі в уяві читача:

*Чорна ніч чорніла, не світало вранці,
Ввечері далекий захід не палав...*

*Тихо згряя спала, тихо плакав лебідь,
Тихо кров'ю сходив, тихо умирав...* [4, с.186].

Безособові дієслова у поезіях допомагали автору лаконічно та точно відтворити стан природи:

*Давно вже літечко пройшло,
Доволі бігати, гуляти...*

Садок снігами замело:

Тепер учімося читати,

Ж, Р гарненько вимовляти [4, с. 57].

Проведений кількісний аналіз безособових дієслів, що позначають явища природи, дозволяє стверджувати, що ці дієслова є найчисельнішою тематичною групою. Безособові дієслова широко застосовуються у творчості О. Олеся, вони наповнюють пейзажну лірику точністю зображуваної дійсності, допомагають розкрити авторський задум, збагачують уяву читача.

Характерною особливістю творчості О. Олеся є використання ним безособових конструкцій у переносному значенні.

Серед безособових дієслів, що позначають стихійні явища найбільш уживаними є слова: вигоріло, висушило, залило, замело, вибило тощо. У творчості О. Олеся ця група безособових дієслів не є частою.

У драмі «Над Дніпром» безособове дієслово засвідчує причинно-наслідковий зв'язок. Безособові дієслова ніби узагальнюють значення та аргументують його:

Русалка 3: У нас жито не вродило.

Русалка 4: Все торік дощем побило [4, с.116].

У поезії «Зимною вдосвіта» зустрічаються безособові дієслова різних тематичних груп: явищ природи та стихійних явищ:

*Коли із хати вийшли ми,
ще тільки розсвітало...
...Укрилось ряднами село,
безмежний степ біліє,
стежки й дороги занесло,
і цяточки не мріє* [4,с. 68].

Тематична група безособових дієслів на позначення стихійних явищ не є часто вживаною у творчості О. Олеся, вона часто поєднується з іншими групами. Художньому стилю поета притаманна різноманітність, краса та неповторність. Для всіх стилів мови, що допускають експресію і емоційність, характерне використання безособових дієслів. У творчій спадщині О. Олеся безособові дієслова на позначення фізичного та морального стану займають чільне місце, адже вони допомагають описати почуття ліричного героя, його душевні переживання.

Більшість безособових дієслів у поезіях О. Олеся характеризують бажаність дій. Наприклад:

Як жити хочеться! Несказанно, безмірно...

Не надивився я ні на зелену землю [4, с. 195].

Безособові дієслова, що виражають моральний стан людини зазвичай поєднуються з лексемами, що позначають моральні почуття (жаль, гнів, сум тощо). Прикладом цього є громадянська лірика поета:

Я не знаю, мабуть, греблі

Жаль зробилося мені:

Там, де танки водили,

Жалібні я склав пісні [4, с. 79].

Дивлюсь на пройдену дорогу,

І гнів, і жаль мене пече...

Але у нашу перемогу

Усе ж я вірю гаряче... [4, с. 87].

Найчастіше автор використовує безособове дієслово «пече» у переносному значенні. Це допомагає письменникові передати глибину почуттів.

Наприклад:

Цілує – як вогнем пече,

При нас на нас кує кайдани

І обіймає гаряче [4, с. 35].

Поетія О. Олеся багатогранна. Автор вдався до різних стилістичних прийомів. Цікавим, на нашу думку, є поєднання безособового дієслова з алітерацією, що підсилює його значення, надає вислову емоційного навантаження:

Мене й тепер трясє вже тряця [4, с. 89].

Отже, безособові дієслова, що виражають фізичний та моральний стан людини допомагали автору описати відчуття ліричного героя, його душевні переживання, часто поєднуються з лексемами, що позначають моральні почуття. У творчості О. Олеся вони здебільшого вживаються в переносному значенні та поєднуються з іншими стилістичними прийомами.

Громадянська лірика О. Олеся займає чільне місце у творчості поета. Діапазон тем, які порушував митець надзвичайно широкий: краса рідної батьківщини, бурхливі соціальні події, настрої після поразки першої революції, вболівання за народ, надії на його пробудження, журба і розпач.

Безособові дієслова на позначення успіху, випадковості у творчості письменника зустрічаються рідко, але виключенням є поезія «Яка краса: відродження країни!». Це революційний вірш, який передає всі страждання, перестороги, надії та сподівання всього українського народу, в якому автор використав два безособових дієслова *годе, щастить*. Наприклад:

І щастям все життя йому в той момент здається,

І все в той момент йому і годє, і щастить [4, с. 134].

Безособові дієслова, що виражають успіх, є випадковими у творчості О. Олеся, оскільки вони не є часто вживаними. Проте, вони надають поезії митця лаконічності та точності висловлювання.

Отже, шляхом суцільної вибірки нами було віднайдено 100 безособових дієслів у поетичних та драматичних творах О. Олеся. Серед віднайдених безособових дієслів, більше половини (55 %) становлять дієслова, що позначають явища природи. На нашу думку, це зумовлено тим, що митець часто звертався до пейзажної лірики і намагався точно відтворити природні процеси у своїх творах. Наступною за кількістю (25 %) вживання є семантична група дієслів, що позначає фізичний та психічний стан людини. Ці безособові дієслова допомагають автору описати відчуття ліричного героя, його душевні переживання, часто поєднуються з лексемами, що позначають моральні почуття. У творчості О. Олеся вони здебільшого вживаються в переносному значенні та поєднуються з іншими стилістичними прийомами. Група дієслів, що означають стихійні явища не є частотною у творчості письменника (18 %). Найменш уживаними є безособові дієслова, що позначають успіх та випадковість (2 %).

Безособові дієслова допомагають автору реалізувати творчий задум, впливати на уяву читача, лаконічно та точно передавати відчуття, події. Характерною рисою безособових дієслів у творчості О. Олеся є їх вживання у переносному значенні, що надає поезіям образності, витонченості, чуттєвості.

1. Українська мова: енциклопедія. НАН України; Інститут мовознавства імені О. О. Потебні; Інститут української мови 2-ге вид., випр. і доп. К.: Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2004. 824 с. 2. Пономарів О. Д., Різун В. В., Шевченко Л. Ю. Сучасна українська літературна мова. К.: Либідь, 2001. 400 с. 3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 398 с. 4. Олесь О. Коли нема пророка на землі: Поетичні та драматичні твори. К.: Веселка, 2007. 375 с.